

■ Documentació del patrimoni arquitectònic i arqueològic

Francesc Caballé i Reinald González (Veclus, s.l.)

1. Presentació

D'ençà del 1987 –any en què vam iniciar la nostra activitat professional amb la documentació històrica de les fàbriques i cases que van desaparèixer per deixar pas lliure al que avui dia és el barri de la Vila Olímpica de Barcelona–, una de les preguntes que de manera recurrent apareix en les converses de coneguts i fins tot familiars és: «Però vosaltres, què feu?, de què treballeu?» La cosa adquireix encara uns matisos més sorprenents quan el mateix interrogant és plantejat pels companys de llicenciatura o promoció dedicats a tasques més, diguem-ne, «corrents», com serien, entre d'altres, la docència, els museus o el món editorial.

Certament, no és gens fàcil explicar quina és la nostra activitat professional, i no tant perquè tingui una complexa definició, sinó per la seva manca de referents, sigui en l'àmbit de les titulacions –és inexistent avui dia una llicenciatura en patrimoni–, o de reconeixement públic. Així, si fem esment de termes com historiador, arqueòleg o fins i tot documentalista, l'imaginari laboral, tot i ser encara difús, permet ubicar professionalment de què es tracta. De manera contrària, si parlem d'estudiar, conèixer, entendre i valorar el patrimoni construït, l'esmentada manca de referents impedeix una delimitació conceptualment clara del tipus d'activitat professional que desenvolupem.

Anem, però, a pams. Per aconseguir una definició precisa de qualsevol disciplina el primer que cal concretar-ne és l'objecte d'activitat o estudi; l'element o elements de referència sobre els quals s'articula un mètode de treball. En el nostre cas, es tracta genèricament del que es defineix com a patrimoni arquitectònic i, més concretament, del que denominem arquitectura històrica. Efectivament, la nostra activitat professional se centra bàsicament

en l'estudi i valoració d'aquest patrimoni arquitectònic en totes les seves variants, des d'edificacions de gran importància fins a les construccions més senzilles –sovint amenaçades d'enderroc o d'una restauració poc escrupolosa– que coneixem com a arquitectura domèstica.

Aquests estudis, com desenvoluparem al llarg d'aquest article, mostren una variada tipologia quant al seu contingut i finalitat, tot i que el seu propòsit últim és el de disposar de coneixements objectius sobre l'entitat i valor patrimonial d'una edificació o dels seus elements a l'hora de planejar-hi una actuació, sigui en forma de rehabilitació i restauració o fins i tot en forma d'un possible aterrament total o parcial.

2. La documentació integral del patrimoni construït

Sota una definició a primer cop d'ull relativament senzilla, com la de documentació integral del patrimoni construït, s'amaguen un seguit de recerques en què intervenen diferents metodologies que són pròpies de la investigació històrica, però que també abracen altres aspectes col·laterals, com ara el dibuix (aixecaments planimètrics i restitucions), la fotografia o l'edició. El seu contingut s'ordena en tres grans àmbits d'activitats: el que denominem treball de camp, la recerca arxivística o treball d'arxiu i, finalment, el treball de gabinet, on les dades recollides en les diferents recerques s'interaccionen i elaboren.

Val a dir que, a diferència de la recerca històrica més acadèmica, la recerca professional està inevitablement condicionada per factors de calendari i pressupost, atès que el seu producte s'insereix en els paràmetres del lliure mercat i, per tant, sempre està sotmès a criteris de valoració econòmica en durada i cost. Aquesta és una de les paradoxes en què ens trobem: una empresa, o uns professionals, que generen i realitzen investigacions humanístiques inserides dins d'un àmbit privat, i on els resultats de la recerca no només serveixen per augmentar el coneixement *per se* –com podria ser en l'àmbit universitari–, sinó que tenen, a més, una dimensió d'utilitat. La recerca sobre el patrimoni construït i els seus resultats són una aportació professional més, equiparable a la d'altres tècnics i, per tant, obté el reconeixement d'una vàlua laboral més o menys normalitzada.

2.1. El treball de camp

Aquest treball té per a objectiu aconseguir el màxim coneixement de les característiques físiques (arquitectòniques) d'una edificació, establir criteris de singularitat sobre la seva realitat construïda i, finalment, elaborar una seqüència cronològic estructural de l'edifici atenent a les seves característiques materials i de projecte. És a dir, com és i què ha portat una edificació històrica a tenir la fesomia que mostra avui dia i, també, quins són els materials constructius i elements arquitectònics que la caracteritzen i defineixen en els seus diferents moments històrics. Aquesta recerca *in situ* permet la creació de cronologies relatives que després, un cop relacionades amb les dades recollides en la recerca fetes als arxius, permeten ordenar el que ha estat l'evolució historicoarquitectònica d'una edificació.

La realització d'un treball de camp acurat requereix un significatiu coneixement del que han estat les tècniques edilícies històriques quant a materials constructius i solucions arquitectòniques, sobretot en un marc geogràfic de caràcter local. No és el mateix, a tall d'exemple, el tipus de pedra emprada en les parets de les cases d'Andorra que l'emprada a Barcelona, com no ho són tampoc els morters de calç utilitzats en la cohesió dels murs del segle XIII o del segle XVIII. D'altra banda, els materials constructius també presenten significatives dissemblances pel que fa a la seva adscripció social i finançament. Així, són notòries les diferències, tot i pertànyer al mateix moment històric, entre les construccions religioses, civils i domèstiques. En aquest sentit, és corrent identificar diferents tipus de morters o bé fins i tot un origen llunyà (no local) d'algun dels seus elements.

Lògicament, aconseguir aquestes dades físiques sobre un edifici històric requereix descriure, analitzar i documentar els materials i elements constructius de major significació arquitectònica i cronològica que són visibles en les parets de l'edifici: el que nosaltres denominem lectura estructural o de paraments. Per dur a terme aquesta lectura estructural, és necessari poder observar la constitució material dels murs, fet que porta sovint a la realització de repicats totals o parcials dels revestiments un cop aquests han estat ja documentats. Aquests repicats o escrostonats es fan generalment sobre les parets mestres o de càrrega, però també en els brancals de portes i finestres, en les mitgeres i, si cal, en els forjats. La selecció

de les zones o punts on es fan aquestes cales parietals, així com la seva extensió, es determinen en funció dels criteris que marca l'anàlisi estructural de l'edificació, la qual ens aporta informacions sobre quins han estat els diferents projectes arquitectònics, així com les seves especificitats constructives i edificatòries. No debades l'arquitectura històrica que ha arribat als nostres dies sempre és resultat d'un llarg procés evolutiu. Efectivament, no hi ha cap edifici històric que, funcionant avui dia com una edificació en ús, es mostri idèntic al moment o en el mateix estat en què fou finalitzada la seva construcció. El pas dels temps, amb les seves reformes, addicions, construccions, reconstruccions i aterraments, a més dels canvis i compartimentacions de la propietat, ha anat creant una arquitectura cronològicament i tècnicament mestissa, la qual, pràcticament, sempre ens està ocultant la seva forma i característiques originals.

Juntament amb la lectura de paraments i l'anàlisi estructural, el treball de camp ha de generar els materials gràfics bàsics que després serviran per a la posterior descripció de l'edifici i, si és possible, per a la realització de les propostes i seqüències de restitució arquitectònica. Ens referim als reportatges fotogràfics i als amidaments dels elements arquitectònics visibles o descoberts en els repicats.

Quant als reportatges fotogràfics, aquests han d'acomplir bàsicament tres funcions. Primerament, han de poder mostrar la forma i estat físic de l'edificació en el moment del nostre accés als interiors. Aquests condicionants obliguen a un seguiment detallat dels espais i solucions arquitectòniques, i fins i tot de les patologies visibles de la finca. En segon lloc, el seguiment fotogràfic s'ha de centrar en aquells elements que caracteritzen, identifiquen i poden singularitzar l'edifici o parts d'aquest, des del punt de vista arquitectònic, cronològic i de valor patrimonial. Finalment, i en funció dels repicats parietals, cal un seguiment fotogràfic per aconseguir la documentació tant dels revestiments que poden anar desapareixent, com del procés mateix de descoberta, sigui dels elements que poden estar amagats o bé de les constitucions materials dels murs que apareguin. Pel que fa als amidaments, aquests són necessaris per dibuixar –i restituir, si es pot– tant els elements significatius visibles com aquells que poden aparèixer en els diferents repicats parietals.

2.2. La recerca arxivística

És corrent que la recerca arxivística sobre una estructura arquitectònica sigui entesa com aquella tasca que permet descobrir senzillament el seu any de construcció i, en el millor dels casos, el seu projecte original. Aquestes simples dades, que poden ser vàlides per a algunes de les edificacions més contemporànies, són pràcticament irrelevants quan som davant d'un edifici que ens mostra, per exemple, un recorregut temporal de mil anys o més i que en bona lògica disposa de molts projectes arquitectònics dissemblants en cronologia i solucions edilícies, i al qual no podem donar en exclusivitat un únic any de construcció.

A diferència de les recerques documentals de caràcter més tradicional, el treball d'arxiu sobre el patrimoni construït sempre té per origen una realitat física, l'edifici, el qual es desenvolupa en un entorn determinat, urbà o rural, que mai no és aliè a la seva entitat i característiques arquitectòniques. Aquest fet determina que les línies d'investigació arxivística hagin d'abraçar diferents aspectes que es relacionen tant amb la mateixa evolució cronològica de la finca, com amb la seqüència històrica de l'àmbit urbanístic o territorial on es localitza, i que per tant requereixen l'ús de fonts de variada tipologia, naturalesa i origen. Així, una part de les recerques s'orienten vers el recull del que podríem considerar documentació de caràcter gràfic, definició en què s'inclourien tant la troballa, si és possible, del o dels projectes originals, com d'una altra documentació gràfica referida a reformes o modificacions de menor importància. En el mateix grup de recerques s'inclourien també els plànols, mapes, vistes i dibuixos històrics, però també les fotogràfiques antigues, tant de la finca com del seu entorn urbà.

Una altra línia de recerca és el seguiment de la transmissió de la propietat de la finca i les informacions que se'n deriven. Efectivament, les dades referides a la propietat aporten un important i significatiu conjunt d'informació que abraça diferents aspectes relacionats amb la fesomia històrica de finca i amb la seva seqüència constructiva. Gràcies a aquestes dades, podem delimitar cronològicament i estructuralment les modificacions en el volum i superfície construïda de la propietat, conèixer com era l'edifici en moments històrics determinats, concretar l'existència, datació i abast de les obres de reforma i, finalment, saber l'origen i adscripció social dels propietaris i sovint el tipus d'activitat que es feia al seu interior. En

aquest marc, les fonts documentals poden ser força variades; entre d'altres, esmentariem els inventaris *post mortem*, les cartes o àpoques de pagament, les compravendes, els censos, o les referències documentals que de manera sistemàtica apareixen en les transaccions immobiliàries, cas, per exemple, dels límits i afrontacions de la finca.

A les línies de recerca ja esmentades, també s'hi han d'afegir les fonts de caràcter més administratiu, on es poden trobar, entre d'altres, el nom i ofici dels propietaris, referències a impostos, normatives de construcció i, en èpoques més modernes, fins i tot dades directes pel que fa a la forma i projectes de l'edifici.

Certament, la recerca documental està condicionada en gran part per les cronologies de la construcció, així com pel tipus i categories de documents que es conserven o es poden haver conservat. Així, en la mesura que l'edifici sigui més antic, les informacions seran més esparses, menys directes, i la seva recerca requerirà una major inversió de temps, alhora que altres habilitats pròpies de la transcripció documental.

2.3. El treball de gabinet

Un cop fetes les tasques de recerca de camp i d'arxiu, s'ha de procedir a contrastar i interaccionar les dades recollides per tal de, per un costat, poder establir el que ha estat la seqüència cronològica estructural de l'edificació i, per l'altre, delimitar la singularitat arquitectònica tant del conjunt com dels seus elements. Aquests coneixements són absolutament imprescindibles per elaborar els diferents estudis, dictàmens i informes, que configuren la part més laboriosa d'aquests treballs de recerca professional.

És en aquest capítol de feines on, a més de les lògiques redaccions de text, es fa necessari el coneixement, com ja hem esmentat, de certes tècniques informàtiques de dibuix i d'edició. No hauríem d'oblidar que el producte finalment imprès ha de poder competir, en qualitat, presentació i disseny, amb els que ofereixen altres professionals que es dediquen al fet arquitectònic. Així, els dibuixos, d'una banda, han de poder mostrar els elements arquitectònics significatius que han estat descoberts o han pogut ser vistos i, de l'altra, han de plantejar la restitució històrica de l'edifici en els seus diferents moments, tot apel·lant a les convencions gràfiques tradicionals, com són les plantes, alçats i seccions. Quan l'edificació

mostra un valor patrimonial significatiu, és interessant la realització de perspectives que ajudin a comprendre la relació dels elements descoberts amb el volum construït de l'estructura. Cal assenyalar, finalment, que és important que els dibuixos estiguin sempre fets en suport informàtic, atès que és normal el lliurament de més d'un exemplar dels treballs.

Pel que fa a l'edició i amb els límits que ofereixen els programes comercials, és imprescindible un cert muntatge del text amb les imatges gràfiques i fotogràfiques. Aquesta maquetació, tot i que pot ser relativament senzilla, permet una millor aproximació a l'edifici i als seus elements, i de manera consegüent possibilita precisar-ne l'entitat arquitectònica i el valor patrimonial. En aquest sentit, no hauríem d'oblidar que sovint les decisions d'actuar sobre el patrimoni construït són en mans de l'Administració, dels promotors o dels propietaris. Per tant, la funció d'aquests estudis historicoarquitectònics no és tan sols –tot i ser la més important– la d'aprofundir en el coneixement històric o valorar patrimonialment una edificació, sinó la de fer arribar aquesta possible vàlua als responsables que han d'intervenir-hi. Lògicament, la qualitat del producte imprès sempre reverteix en benefici de l'edificació, ja que esdevé una altra eina de defensa del patrimoni construït.

3. Les diferents tipologies dels treballs

L'experiència d'aquests anys en la documentació del patrimoni construït ens ha permès l'elaboració d'una variada gamma de treballs i serveis de recerca que defineixen el seu contingut en funció de les necessitats que marquen les actuacions sobre l'esmentat patrimoni, sigui des del seu enderroc total o parcial o bé des de la seva restauració o rehabilitació. En destacariem els estudis historicoarquitectònics, que poden ser inclosos en els expedients administratius, així com en els projectes de reforma o rehabilitació o d'enderroc dels edificis; els estudis d'impacte arqueològic, en els quals es fa una anàlisi històrica i urbanística per a la determinació de possibles testimonis arqueològics en àrees urbanes; les valoracions històriques del patrimoni construït, tant d'edificis com d'elements arquitectònics a partir de la seva documentació i contextualització dins de la història de l'urbanisme i de la tradició constructiva local; l'assessorament històric per a la rehabilitació arquitectònica, en el qual s'elaboren els criteris d'actuació sobre

conjunts i elements arquitectònics significatius per als projectes de reforma, rehabilitació i restauració; l'assessorament històric i patrimonial en la redacció de projectes i plans urbanístics de reforma, que sovint són encarregats per les administracions locals; la realització d'informes històrics de catalogació i descatalogació d'edificis; i, finalment, la redacció d'informes en què s'analitzen els projectes arquitectònics de rehabilitació i les intervencions de l'obra nova sobre els elements arquitectònics de valor patrimonial.

No podem donar per finalitzat aquest petit article sense fer una breu menció a la problemàtica de l'exercici professional d'una disciplina com és l'estudi, coneixement i valoració del patrimoni arquitectònic. Efectivament, la manca d'un mercat laboral clarament definit, però també, i de manera especial, l'obsolescència dels plans d'estudi dels diferents departaments de les facultats d'Història, fan força complexa, si no realment impossible, l'existència d'un col·lectiu de professionals especialistes en l'esmentat patrimoni construït. Aquesta és fonamentalment la raó per la qual els posicionaments tècnics sobre els aterraments o rehabilitacions d'edificis o estructures arquitectòniques són sovint presos per altres grups de professionals, que sovint estan mancats de preparació històrica. Tanmateix, aquesta realitat quant a titulacions, juntament amb la manca de voluntat de defensar el patrimoni més enllà de les opinions personals, fa que hàgim d'assistir a la pèrdua sistemàtica d'una arquitectura, la domèstica, que, no per desconeguda, ha de ser menys important que els grans edificis del poder, siguin civils o religiosos.